

Pósán László

VÁROSLAKÓ FÖLDBIRTOKOSOK A KÖZÉPKORI POROSZORSZÁGBAN

A középkori városok Európa-szerte szinte mindenhol mezőgazdasági művelésre és állattartásra alkalmas földterületekkel rendelkeztek, így polgáraik s lakóik a kereskedelem, a kézműipar vagy más foglalkozások mellett agrártevékenységet is folytattak.¹ Az Elbától keletre fekvő, elsősorban a Balti-tenger partvidékén lévő Hanza városoknak különösen nagy földbirtokai és tekintélyes számú cenzusfizető falvai voltak. 1400 táján például Lübeck 17 saját faluval rendelkezett,² Stralsundnak 12, Greifswaldnak pedig 23 faluja volt.³

A középkori Poroszországban, a német lovagrendi államban is a városok komoly földterületeket mondhattak a magukénak. Kulm (Chełmno) város 1330–1430 közötti törvényszéki iratai, a *Liber memoriarum Colmensis civitatis* feljegyzései szerint a 14. század közepén például Kulm lényegében Lübeckhez hasonló kiterjedésű földbirtok, 15 falu ura volt. Hatban (Rens, Dietrichsdorf, Siegelhardisdorf, Hildebrandisdorf, wunsdorf, Hegewaldt) német telepések laktak, kilencben (Rudin, Gelen, Vyschonia, Koczkow, Lykow, Colmenicz, Tilia, Smellen, Grobyn) pedig lengyel és porosz parasztok éltek.⁴ Elbing (Elbląg) városa ugyancsak jelentős, mintegy 600 Hufe területet kitevő földbirtokkal rendelkezett, amelyen több saját falut is alapított.⁵ Az 1400 táján készült *Geometria Culmensis* leírása szerint Poroszországban 300 rúd (*Rute*) hosszú és 10 rúd széles terület, azaz 9000 négyzetrúd jelentett 1 Hufét, ami 30 holdnak felelt meg („... 30 iugera unum mansum”). Ugyanezeket az értékeket tartalmazták

¹ Vö. pl. Lewis Mumford: A város a történelemben. Bp. 1985. 272–273.; Hartmut Boockmann: Die Stadt im späten Mittelalter. München 1986. 48.; Kubinyi András: A mezőgazdaság történetéhez a Mohács előtti Budán. Gallinczer Lénárt számadáskönyve 1525-ből. In: *Uő: Tanulmányok Budapest középkori történetéről I–II.* Bp. 2009., itt: I. 407–447.

² Julius Hartwig: Die Rechtsverhältnisse des ländlichen Grundbesitzes im Gebiet der freien und Hansestadt Lübeck. Zeitschrift für Lübeckische Geschichte 9. (1908) 244–246.

³ Konrad Fritze: Am Wendepunkt der Hanse. Berlin 1967. 84., 88.

⁴ *Liber memoriarum Colmensis civitatis. Das Kulmer Gerichtsbuch.* (Veröffentlichungen aus den Archiven Preussischer Kulturbesitz 44.) Bearb. Carl August Lückerath – Friedrich Benninghoven, Köln–Weimar–Wien 1999. (a továbbiakban: *Liber memoriarum Colmensis civitatis*) Nr. 177. (Rens), Nr. 8., 230. (Dietrichsdorf), Nr. 66. (Siegelhardisdorf), Nr. 385. (Hildebrandisdorf), Nr. 8. (Wunsdorf), Nr. 126. (Hegewaldt), Nr. 178. (Rudin), Nr. 65. (Gelen), Nr. 62. (Vyschonia), Nr. 43. (Koczkow), Nr. 81. (Lykow), Nr. 124, 274. (Colmenicz), Nr. 186. (Tilin), Nr. 297. (Smellen), Nr. 341. (Grobyn)

⁵ Astrid Kaim-Bartels: Die Städte Kulm und Elbing und ihre Dörfer im Mittelalter. Beiträge zur Geschichte Westpreußens 11. (1989) 19–21.

az egyes porosz városok feljegyzései is.⁶ Egy rúd kb. 4,32 méternek felelt meg, így a mai területmértékek szerint 1 Hufe 1296 méterszer 43,2 méter földterületet, azaz 16,8 hektárt jelentett. Elbing városa tehát 10080 hektár saját birtokkal rendelkezett.⁷ A nagyobb porosz városok, mint Thorn (Toruń), Kulm (Chełmno), Danzig (Gdańsk), Königsberg (Kaliningrad) vagy Elbing (Elbląg) mellett a lo-vagrendi állam kisebb városai is legalább 1-2 falu birtokosai voltak.⁸ A porosz városok földterületei az idők folyamán nemhogy nem csökkentek, hanem egyre nagyobbak lettek. A 16. század első felében például Thorn városának már 33, Elbingnek 63, Danzignak pedig 76 saját tulajdonú faluja volt. Ez a három város az 1466 óta a lengyel korona fennhatósága alá tartozó ún. Királyi Poroszország művelt földterületeinek 8,8%-át birtokolta.⁹ Elbing város földterületei IV. Káz-mér 1457. évi adományainak köszönhetően 512 km² nagyságúra növekedtek.¹⁰

A városok joghatósága alá tartozó földterületeken a polgárok általában sa-ját telkekkel és kertekkel rendelkeztek. A kulmi plébániatemplomban vezetett számadáskönyvek feljegyzései arról tanúskodnak, hogy számos polgárnak volt szőlője, komló- vagy gyümölcsöskertje. Az 1430-as évek második felében példáu-l Peter Freudentahl, a tulajdonában lévő szőlő („*wyngarten*”) és szélmalom („*wyndtmolen*”) után 1 font viaszt fizetett cenzusként.¹¹ Niclos Glockner sző-lőskertje mérete alapján 1½ márka cenzust fizetett, Niclos Leymgrube pedig 1 márkát.¹² Hannos Tirgarte 1,5 holdnyi komlókerttel („*hoppengarten*”) rendel-kezett, ami után 8 Scot 1 Schilling cenzussal tartozott. Hasonló nagyságú kom-lókertje volt Niclos Messernek is, ő 8 Scot cenzust fizetett.¹³ Hans Symon vagy Hannos Gruneberg komlókertje viszont jóval kisebb, csak 0,5 hold volt.¹⁴ Gregor Lodewig egy cseresznyekert („*kyrsgarten*”) után 15 Scot cenzust fizetett.¹⁵ A plébániatemplom számadáskönyvében az eddig említett példák mellett még számos további bejegyzés említett gyümölcsöskerteket.¹⁶ Thorn város nyilván-

⁶ *Geometria Culmensis, ein agronomischer Traktat aus der Zeit des Hochmeisters Conrad von Jungingen (1383–1407)*. Hg. Hans Mendthal, Leipzig 1866. 20–22.; *Liber memoriarum Colmensis civitatis* Nr. 35.; *Novus Liber rationum Veteris Civitatis Elbingensis*. Nowa Księga rachunkowa Starego Miasta Elbląa 1404–1414. Część 1 (1404–1410) wydał Markian Pelech (Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes 72.) Warszawa–Poznań–Toruń 1987. XXXI.

⁷ Pósan László: A paraszti birtokok mérete és szolgáltatási kötelezettségei a középkori Poroszországban. *Agrártörténeti Szemle* XLVI. (2004–2005: 1–4. sz.) 25–49., itt: 27.

⁸ Pósan László: Városi falvak a középkori Poroszországban. *Agrártörténeti Szemle* LI. (2010: 1–4.sz.) 1–11., itt: 3.

⁹ *Marian Biskup*: Über die Rolle und die Bedeutung des Grundbesitzes der großen Städte von Königlich Preußen im 16–18. Jahrhundert. In: *Entwicklungsprobleme des Feudalismus und Kapitalismus im Ostseegebiet*. Tartu 1972. 58.

¹⁰ *Roman Czaja*: Anmerkungen zur Sozialtopographie der Stadt Elbing im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. In: *Kulturgeschichte Preussens Königlich Polnischen Anteils in der frühen Neuzeit*. Hg. Sabine Beckmann, Klaus Garber, Tübingen 2005. 76.

¹¹ *Liber cenum parochiae culmensis*. *Księga czynszów fary chołmińskiej (1435–1496)* wydali Zenon Hubert Nowak, Janusz Tandecki (Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes 78.) Toruń 1994. Nr. 21. (a továbbiakban: *Liber cenum parochiae culmensis*)

¹² Uo. Nr. 25., 34.

¹³ Uo. Nr. Nr. 88., 169.

¹⁴ Uo. Nr. 205., 206.

¹⁵ Uo. Nr. 225.

¹⁶ Uo. Nr. 94., 95., 96., 98., 234., 241.

tartásai ugyancsak sok polgár városi földtulajdonáról őriztek meg adatokat. Neustadt Thorn-ban például Jakob Mess 18,5 hold kertföld tulajdonosa volt, Hans Steffen és Weys Baltzar 15-15 holddal, Walter Jeske 12, Hans Polnisch 8, Simon Olsthleger és Augustin Bernwald 4,5-4,5 holddal, Walter Grampke vagy Bartz Binick pedig 33 holddal rendelkezett. A census minden esetben holdanként 10 Schilling volt.¹⁷ Jacob Rackendorffynne vagy Woyteck Kursenyen szőlőkertjeinek nagyságáról viszont a feljegyzések semmit sem tartalmaznak, csak annyit tudhatunk, hogy utána 1, illetve 4 márka censust fizettek.¹⁸ A thorni városi könyvekben gyakran szerepeltek földek, kertek adásvételével kapcsolatos feljegyzések. 1388-ban például Peter Hauwill és lánya 15 márkáért adott el egy szőlőkertet.¹⁹ 1396-ban „*Lemke von der Lake*”, 1435-ben pedig Niclos Gebauerfint vásárolt egy-egy kertet.²⁰ Niclos Jelin, Altstadt Thorn polgármestere 1444-ben igen tekintélyes nagyságú szőlőt vásárolt, mert 200 márka vételárat fizetett.²¹ Az ilyen kertek, földbirtokok, ingatlanvagyonok gyakran egy-egy hitelügylet fedezetéül, zálogként is szolgáltak. Altstadt Elbingben például a kölcsönügyletek többségében föld vagy kocsmá volt a zálog.²²

A magántulajdonban lévő birtokok mellett a városi földek egy része megmaradt a közösség osztatlan tulajdonában, és a magisztrátus vagyonkezelése alá tartoztak, melyek bevételei a városi kasszát gyarapították. Ezeket a városi tulajdonú földeket általában bérbe adták a város polgárainak. 1295 táján például Elbing város tanácsa ½ márka bérleti díj fejében örökíthető bérletbe adott egy parcellát a Nogat folyó partján Berthold hentesnek.²³ Egy bizonyos Peter és testvére (mindketten elbingi polgárok) 1297-ben 4 évre vett bérbe egy legelőt, amiért évente 3¾ márka bérleti díjat kellett fizetni.²⁴ A következő évben 8 elbingi polgár együtt, közös vállalkozásként 16 évre vette bérbe a várostól az ún. „hosszú legelőt” évi 6,5 márka ellenében.²⁵ Ugyanebben az évben „*Gerhardus de Dulme et Hertwicus*” 8 Hufe városi földet vett bérbe, telkenként

¹⁷ Tabulae cereae civitatis Torunensis. Tabliczki Woskowe miasta Torunia ok. 1350 I. Pol. XVI w. wydali Karol Górski, Witold Szczuczko (Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes 69.) Warszawa-Poznań-Toruń 1980. 98.

¹⁸ Uo. 118., 121.

¹⁹ Księga ławnicza Nowego Miasta Torunia (1387–1450) wydał Karola Ciesielska (Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Fontes 63.) Warszawa-Poznań 1973. Nr. 16.

²⁰ Uo. Nr. 161., 1685.

²¹ Liber Scabinorum Veteris Civitatis Torunensis (1428–1456) Secunda Pars (1444–1456). Księga ławnicza Starego Miasta Torunia (1428–1456) wydali Karola Ciesielska, Janusz Tandecki, Toruń 1993. Nr. 1070.

²² Preussisches Urkundenbuch. Bde. I,1-VI,2. Hgg. Rudolf Philippi, Carl Peter Woelky, August Seraphim, Max Hein, Erich Maschke, Hans Koeppen, Klaus Conrad, Königsberg-Marburg 1882–1986. (a továbbiakban: PUB) VI,2. Nr. 811., 812., 813., 814., 815., 816., 817., 818., 819., 820., 821., 822., 823., 824., 936., 937., 938., 939., 940., 941.; Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands. Bde. I–IV. Hgg. Carl Peter Woelky, Johann Martin Saage, Viktor Röhrich, Franz Liedtke, Hans Schmauch, Braunsberg 1860–1935. (a továbbiakban: CDW) I. Nr. 289. és IV. Nr. 226.

²³ Arthur Semrau: Der Markt der Altstadt Elbing im 14. Jahrhundert. Mitteilungen des Copenicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn 30. (1922) 4.

²⁴ Uo. 5.

²⁵ Uo. 5.

3¼ márka bérleti díj fejében.²⁶ 1299-ben Hinze Kolner 10 évre szóló bérleti szerződést kötött egy rétre vonatkozóan az elbingi magisztrátussal.²⁷ A bérbé adott, de még a magántulajdonban lévő városi földek esetében is a városi tanácsnak joga volt megszabni az adott telkek hasznosíthatóságának feltételeit. 1325-ben az elbingi magisztrátus például úgy döntött, hogy minden polgár a saját földjeiből egy részt köteles elkülöníteni rétnek, legelőnek. Aki ennek nem tett eleget, 3 márkára büntették.²⁸ 1338-ban a város határain belül fekvő, magán- és városi tulajdonú legelőterületet felmérték és összeírták az ún. *Wiesenschuchba*.²⁹ A tehetősebb polgárok azonban nem csak városi tulajdonú földeket, hanem magánkézben lévő telkeket is gyakran bérbé vettek. Ez általában összefüggött azzal, hogy a 15. század folyamán a porosz városok gazdasági életében egyre jelentősebbé vált a sörfőzés, és az ehhez kapcsolódó árpa- és komlótermelés. 1416-ban például Rechtstadt Danzig 2296 adófizető polgárából 383 volt sörfőző.³⁰ A 15. század végén Königsberg három városában mintegy 250 sörfőző vállalkozás működött: 120 Königsberg Altstadtban, 85 Königsberg Löbenichtben, és 45 Königsberg Kneiphofban.³¹ A 15. század folyamán Altstadt Elbing város tanácsában a sörfőzők kerültek többségbe. Az 1479-ben általuk alapított Szent János testvériség tagnyilvántartása szerint közülük 24-en a városi magisztrátus tagjai is voltak.³² A városi gazdaságon belül a sörfőzés jelentőségének növekedése miatt a 15. század közepétől a kereskedők is egyre gyakrabban fektettek tőkét ebbe az ágazatba, vagy az alapanyagok előállítására szempontjából fontos termőföldbe.³³ A profit növelése érdekében a sörfőzők tulajdonosai a sörgyártásnál igyekeztek a saját földjeiken termelt gabonát felhasználni, de ez a mennyiség gyakran kevésnek bizonyult. Emiatt sokan voltak olyanok, aki szántókat vásároltak vagy vettek bérbé, hogy minél kisebb arányban kelljen a piacról beszerezni a főzéshez szükséges árpát vagy rozst. Urban von Katzenhause, braunsbergi (Braniewo) polgár például 1430. július 7-én 15,5 márkáért 2,5 hold szántóföldet vásárolt Hans Seiferttől, aki ugyancsak Braunsbergben élt.³⁴ Lucas Watzilrode, thorni polgár 1445. április 23-án a városi könyv bejegyzése szerint 4 Hufe földet, egy komlókertet és egy kocsmát vett bérbé a várostól évi 15 márka bérleti díj ellenében.³⁵ A középkori Poroszországban Danzig volt a legjelentősebb sörfőző város. Az itteni sör pirított árpából és sok malátából ké-

²⁶ Arthur Semrau: Die älteste Zinsbuch der Altstadt Elbing 1295 bis etwa 1316. Elbinger Jahrbuch 4. (1924) 1–12., itt: 7.

²⁷ Semrau, A.: Der Markt der Altstadt Elbing i. m. 5.

²⁸ CDW I. Nr. 219.

²⁹ Arthur Semrau: Die erste Vermessung der Bürgerwiesen in der Altstadt Elbing im Jahre 1338. Elbinger Jahrbuch 3. (1923) 116–128., itt: 118.

³⁰ Christine von Blanckenburg: Die Hanse und ihr Bier. Brauwesen und Bierhandel im hansischen Verkehrsgebiet. (Quellen und Darstellungen zur hansischen Geschichte, NF 51) Köln–Weimar–Wien 2001. 126.

³¹ Fritz Gause: Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preußen. Bd. I. Von der Gründung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten. Marburg 1996. 147.

³² Roman Czaja: Socjotopografia miasta Elbląga w średniowieczu. Toruń 1992. 52–54.

³³ Czaja, R.: Anmerkungen zur Sozialtopographie i. m. 79.

³⁴ CDW IV. Nr. 322.

³⁵ Liber Scabinorum Veteris Civitatis Torunensis, Secunda pars Nr. 1091.

szült, erős, relatíve magas alkoholtartalmú ún. „vörös” sör volt, emiatt hosszabb ideig is el lehetett tartani, így távolabbi területekre is tudták szállítani, azaz exportálható terméket jelentett.³⁶ A folyamatosan növekvő sörfőzés nagy árpa- és rozskeresletet teremtett. Mivel a helyben termelt mennyiség nem fedezte a szükségleteket, a hiányzó gabonát kereskedelem révén, a piacról kellett beszerezni. A virágzó danzigi vagy elbingi sörfőzés a Visztula-vidék gabonatermelésére épült: a porosz területek mellett a lengyel vidékek termékei is megjelentek a piacokon, mert a Visztula vízi útján olcsón lehetett tömegárut szállítani.³⁷ 1465-ben például 500 Last árpa érkezett a Visztulán keresztül Danzigba, de ez csak a kb. harmada-negyede volt az itt főzött sörhöz szükséges mennyiségnek.³⁸ (1 Last gabona 2162,16 kilogrammot tett ki, így 500 Last 1081080 kilogrammot, azaz 1081,08 tonnát nyomott.)³⁹ A Danzigban főzött sör kb. 25%-át exportálták, a többit helyben fogyasztották el. (Lübeckben ez az arány 10:90, Hamburgban 45:55% volt.)⁴⁰ Caspar Weinreich krónikás Danzig város történetéről írott művében például az 1473. évről azt jegyezte fel, hogy a danzigi kikötőből 50 sört szállító hajó indult útnak Nyugat-Európába („und war vil Preusch bier mitte geschiff”).⁴¹

Részben a városi bevételek növelése, részben pedig a polgárok egyre nagyobb érdeklődése a föld iránt a városi tanácsokat arra ösztönözte, hogy vásárlás, vagy esetleg adományok elérése révén gyarapítsák a városi birtokokat. 1344. április 2-án például Bertold pomesaniai püspök hozzájárult ahhoz, hogy egyik vazallusa, Nor katonai szolgálathoz kötött birtokát és a hozzá kapcsolódó halászati jogot eladja Riesenburg (Prabuty) városának.⁴² 1386. január 21-én Frauenburg (Frombork) magisztrátusa 16 Hufe (azaz 268,8 hektár) földet vett az ermlandi káptalantól.⁴³ Rastenburg (Kętrzyn) városa 1429. október 13-án 5 Hufe (84 hektár) földet vett a Német Lovagrendtől.⁴⁴ 1433 februárjában Braunschweig (Braniewo) város tanácsa 13 és 6 márkáért vásárolt Jost Tiffensee-től, illetve Austin Wiber-től egy-egy kertet.⁴⁵ Egy város számára az adományként ka-

³⁶ Pószán László: Sörfőzés és sörkereskedelem a középkori Poroszországban. In: Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára. Szerk. Papp Imre, Angi János, Pallai László, Debrecen 2010. 39–48., itt: 43.

³⁷ Paul Simson: Geschichte der Stadt Danzig in 4 Bänden. Von den Anfängen bis 1517. Danzig 1913. 73.; Christina Link: Getreidehandel in Preußen am Anfang des 15. Jahrhunderts. Nürnberg 2004. 22.

³⁸ Blanckenburg, C. von: Die Hanse und ihr Bier i. m. 193.

³⁹ Thomas Wolf: Massentransport zur See und die Quantifizierung für die historische Forschung. In: der Hansische Sonderweg? Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der Hanse. Hgg. Stuart Jenks, Michael North, Köln-Weimar-Wien 1993. 225–234., itt: 233.

⁴⁰ Blanckenburg, C. von: Die Hanse und ihr Bier i. m. 226–231.

⁴¹ Caspar Weinreich: Danziger Chronik. In: Scriptorum rerum prussicarum. Die Geschichtsquellen der preußischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft. Bde. I–V. Hgg. Theodor Hirsch, Max Toeppen, Ernst Strehlke, Leipzig 1861–1874. (a továbbiakban: SRP) IV. 736.

⁴² Urkundenbuch zur Geschichte des vormaligen Bisthums Pomesanien. Hg. Hermann Cramer, Marienwerder 1886. Nr. 50. (a továbbiakban: Pomes.UB)

⁴³ CDW III. Nr. 189.

⁴⁴ Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525. Pars II: Regesta privilegiorum Ordinis s. Mariae Theutonicorum. Mit einem Anhang Papst und Konzilsurkunden. Hgg. Erich Joachim, Walter Hubatsch, Göttingen 1948. (a továbbiakban: Regesta II.) Nr. 2307.

⁴⁵ CDW IV. Nr. 417., 451.

pott földek jelentették a legkedvezőbb módját területeik gyarapítására. Heinrich Dusemer nagymester (1345–1351) például 1346-ban 31 Hufe (520,8 hektár) erdőt adott Konitz (Chojnice) városának, s előírta, hogy a város tehetős és szegényebb polgárai ezt a földet közösen használják, azaz a magisztrátus el nem adhatta, legfeljebb csak bérletbe.⁴⁶ 1376. január 27-én III. Heinrich, ermlandi püspök 53 Hufe (890,4 hektár) erdőt adományozott vadászati joggal Wormdit (Orneta) városának.⁴⁷ Az 1378. május 4-én kiállított oklevél szerint az ermlandi káptalan 4,5 Hufe szántót és 66 Hufe erdőt adományozott Allenstein (Olsztyn) városának (összesen 1183,4 hektár) egy újváros alapítására.⁴⁸ Rössel (Reszel) város polgárai 1389. január 28-án 20 Hufe (336 hektár) erdőt kaptak az ermlandi püspöktől.⁴⁹ Rastenburnak (Kętrzyn) 1427. január 31-én Paul von Rusdorf nagymester (1422–1441) 20 Hufe erdőt adományozott.⁵⁰

Amellett, hogy az Elbától keletre fekvő Hanza-városok kiterjedt földterületekkel, polgáraik pedig azokon jelentős birtokokkal rendelkeztek, a tehetős családok a városok joghatóságán kívül eső vidékeken is tetemes földbirtokok tulajdonosai voltak. Stralsund polgármestere, Wulf Wulflam például 1400-ban Stralsund környékén és Rügen szigetén összesen 8 falu és az azokhoz tartozó földterületek gazdájának mondhatta magát.⁵¹ Hasonlóan nagy földbirtokokkal rendelkeztek Lübeck, Rostock, Stralsund és Greifswald más patrícius családjai is.⁵² Ezek a vidékeken már igen hamar, a 14. század elejétől gyakorlattá vált az, hogy a városi polgárok a városi földek határain túl is igyekeztek birtokokat szerezni. 1300-ban például 2 sternbergi polgár Heinrich mecklenburgi fejedelemtől 720 márkáért megvette Scönfeld falut.⁵³ A porosz városok gazdag családjai sem különböztek a többi Hanza város patríciusaitól. Adományok, öröklés, zálogosítás vagy vásárlás révén a városi joghatóság határain kívül fekvő területeken szintén jelentős földbirtokokkal rendelkeztek. Egyes polgárok már a 13. század utolsó évtizedeiben kaptak adománybirtokokot. 1287. március 13-án például Heinrich ermlandi püspök 12 Hufe földet adományozott egy frauenburgi (Frombork) polgárnak.⁵⁴ Egy 1287. január 1-jén kiállított oklevél, amelyben Konrad von Thierberg tartományi mester megerősítette a Gerwin von Susel és Johann Strusse, elbingi polgárok közötti, 23 Hufe (386,4 hektár) földről szóló adásvételi szerződést, azt bizonyítja, hogy Poroszországban a városi patrícius családok a lovagrendi uralom konszolidációja, a katonai hódítás be-

⁴⁶ PUB IV. Nr. 24.

⁴⁷ CDW III. Nr. 3.

⁴⁸ CDW III. Nr. 53.

⁴⁹ CDW III. Nr. 228.

⁵⁰ Regesta II. Nr. 2260.

⁵¹ *Hans Koeppen*: Führende Stralsunder Ratsfamilien. Greifswald 1938, 63–65.

⁵² *Konrad Fritze*: Am Wendepunkt der Hanse. Berlin 1967. 96–98.; *Hans Harald Hennings*: Die Lübecker Kornhäuser zu Beginn des 14. Jahrhunderts. In: Städtewesen und Bürgertum als geschichtliche Kräfte. Gedächtnisschrift für Fritz Rörig. Hgg. Ahasver Brandt, Wilhel Koppe, Lübeck 1953. 322.

⁵³ Mecklenburgisches Urkundenbuch. Bd. IV. 1297–1300. Hg. dem Verein für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde, Schwein 1867. Nr. 2591.

⁵⁴ CDW I. Nr. 75.

fejezése (1283) óta,⁵⁵ azaz szinte a kezdetektől rendelkeztek a város határain kívül eső területeken földbirtokokkal.⁵⁶ Dietrich von Lichtenhagen, kulmerlandi tartományi komtúr (*provincialis commendator*) 1313. július 22-én kelt oklevelében megerősítette, hogy Hermann Withe, kulmi polgár 6 Hufe földet (100,8 hektár) és soltési tisztséget vásárolt Kulm városától nem messze, Wabcz faluban.⁵⁷ 1325. augusztus 3-án Rudolf, pomesaniai püspök tanúsította, hogy Johannes Wenke, thorni polgár jogszerűen, törvényesen vett meg Tiedemann Stange nagybirtokostól 44 Hufe (739,2 hektár) földet Rosenberg (Susz) vidékén.⁵⁸ Egy 1326. január 1-én kelt oklevél tanúsága szerint Hildebrand Knoch, braunsbergi (Braniewo) polgár 14 Hufe (235,2 hektár) földet vásárolt.⁵⁹ 1328. április 23-án két danzigi polgár, Bartholomäus és Peter von Russoschin (testvérek voltak) 16 márkáért eladott 1 Hufe földet Arnold von Kladen danzigi tanácsosnak.⁶⁰ 1342-ben Birgelau (Zamek Bierzłowski) komtúrja 90 hold (= 3 Hufe, 50,4 hektár) földet adományozott Hinrich Jungehorn thorni polgárnak, ami után évi 2 márka cenzust kellett fizetni.⁶¹ 1346-ban Heinrich Dusemer nagymester (1345–1351) 18 Hufe (302,4 hektár) birtokot adott el egy Tilmann nevű torni polgárnak.⁶² 1347. április 25-én a nagymester 10 Hufe (168 hektár) nagyságú birtokot adományozott Heinrich von Limburg thorni polgárnak Silbersdorf faluban, s engedélyezte, hogy földjén 300 juhot is tartson.⁶³ Öt évvel később újabb 10 Hufe földet kapott a Német Lovagrendtől, ami után telkenként 15 Scot cenzust kellett fizetnie és *servitiumot* teljesítenie.⁶⁴ 1357. november 15-én a nagymester magdeburgi joggal Hennig Laukownak adományozta a Lauenburgtól (Łębork) mintegy 20 kilométerrel északra fekvő Damerkau birtokot, amiért a megadományozott könnyűfegyverzetű lovasként köteles volt hadakozni, továbbá részt venni a lovagrend várépítéseiben. Arról, hogy az adományozás idején mi volt a szóban forgó Hennig Laukow társadalmi státusa, semmit sem tudunk. Az viszont tény, hogy nyolc évvel később, 1365-ben már danzigi polgárként emlegették.⁶⁵ 1367. július 1-jén Nikolaus, pomesaniai püspök hozzájárult ahhoz, hogy Tiedemann Pape, thorni polgár özvegye, Ágnes asszony, megörökölhessen Dakau falut, amit még a férje vásárolt meg Sambor Stangétól.⁶⁶ Az 1360-as években egy vidéki földbirtokos árván maradt kiskorú fia, Mathis Schofstete, gyámja, Ulrich Wricken balgai komtúr engedélyével eladta örökségét nagybátyjának, aki Bartenstein (Bartoszyce) város polgára

⁵⁵ A Német Lovagrend poroszországi megtelepedéséről, a tartományi hatalom megteremtéséhez kapcsolódó háborúkról ld. *Pósán László: A Német Lovagrend története a 13. században.* Debrecen 1996. 118–206.

⁵⁶ CDW I. Nr. 74.

⁵⁷ PUB II. Nr. 103.

⁵⁸ PUB III. Nr. 523.

⁵⁹ CDW I. Nr. 224.

⁶⁰ PUB II. Nr. 614.

⁶¹ Regesta II. Nr. 725.

⁶² PUB IV. Nr. 49.

⁶³ PUB IV. Nr. 164.

⁶⁴ PUB V.1. Nr. 1.

⁶⁵ PUB V.2. Nr. 594.

⁶⁶ PUB VI.2. Nr. 574.

volt.⁶⁷ Wormdit (Orneta) mezőváros polgára, Johann Grossen („*Johan Grossen, opidanus in Wormedith*”) 1379-ben 4 különböző faluban összesen 37 Hufe (621,6 hektár) földet kapott III. Heinrich erlandi püspöktől. Minden Hufe után évente 1 márka cenzust kellett fizetnie.⁶⁸ 1380-ban két danzigi polgár együtt 40 Hufe (672 hektár) adományban részesült Winrich von Kniprode nagymestertől (1352–1382).⁶⁹ Heinrich von Paderborn, erlandi prépost 1382-ben saját unokaöccsének, a Wormdit városkában élő Hermann von Paderborn-nak adta el a káptalan egyik majorját.⁷⁰ A prépost feltehetően a püspök példáját követte, aki nyolc évvel korábban ugyanezt tette: egyik unokaöccsének, Johann Kreuzburg elbingi polgárnak („*opidano Elwingwsi nepoti nostra*”) eladta az egyik püspöki majort.⁷¹ Heinrich Halpwachsen elbingi polgár 1425. május 29-én két porosz parasztnak lakta falu mellett, évi ½ márka cenzus fejében, 20-20 holdnyi (1,3 Hufe) rétet kapott adományként a lovagrendtől.⁷² Rössel (Reszel) város két polgára, Peter Bennige és Peter Bewerczayl 1431. június 20-án minden adótól és járadéktól mentes 3 Hufe erdőt vásárolt a lovagoktól.⁷³ Ahogyan több, eddig említett példából is látszik, a városi patrícius családok nem egyszer földesúri saját kezelésű birtokokat, majorságokat, vagy egész falvakat is megvásároltak, azaz egész vagyont, hatalmas tőkét voltak képesek földbe fektetni, s ez a tendencia a 15. század folyamán sem csökkent, sőt még inkább felerősödött. 1446-ban például két thorni pogár, Hans Peckow és Niclos von Czelandt igen tekintélyes összegért, 160 márkáért megvásárolták Elzenau majort a hozzá tartozó földekkel, 32 lóval, 38 szarvasmarhával, 12 borjúval és 16 disznóval együtt. A magas vételárat nem tudták egy összegben kifizetni, ezért az adásvételi szerződésben aprólékosan rögzítették a részletfizetési feltételeket. Mivel a szóban forgó birtok már a szerződés aláírásakor a vevők kezébe került, s annak jövedelme is őket illette, az eladó részéről az ügylet hitelezés formáját öltötte, ezért a megállapodás kamatot is tartalmazott. Eszerint a két vásárló 1446. augusztus 24-én, azaz Szent Bertalan napján kifizetett 70 márkát. A következő évben Húsvét után egy héttel 30, az ezt követő esztendőben Pünkösdkor 20 márkát fizettek, majd három éven át egyenletesen 20-20 márkát, azaz a végén összesen 180 márkát adnak az eladónak. A tényleges kifizetés és a szerződésben megállapított 160 márka vételár közötti 20 márka különbözet jelentette a hitel utáni kamatot, ami 5 évre szólóan 12,5%-ot tett ki.⁷⁴ Ugyancsak az 1446. évben Niclos Lincke, thorni plébános arról tanúskodott, hogy Niclos Strasburg thorni polgár joggal tarthatott igényt egy kulmerlandi birtokra, mert azt már kifizette.⁷⁵ 1455-ben Michael Alexwange, Königsberg

⁶⁷ PUB VI.2. Nr. 1003.

⁶⁸ CDW III. Nr. 70.

⁶⁹ Liber Commendariae Gedanensis. Księga Komturstwa Gdańskiego, wydaly karola Ciesielska, Irena Janosz-Biskupowa (Towrzystwo Naukowe w Toruniu 70.) Warszawa–Poznań–Toruń 1985. Nr. 12.

⁷⁰ CDW III. Nr. 141.

⁷¹ CDW III. Nr. 101.

⁷² CDW IV. Nr. 56.

⁷³ CDW IV. Nr. 376.

⁷⁴ Liber Scabinorum Veteris Civitatis Torunensis Nr. 1408.

⁷⁵ Uo. Nr. 1441.

Kneiphof polgára Brandenburg (Usakovó) és Rastenburg (Kęrzyn) városok térségében több majorról is rendelkezett, ahogyan Jakob Scholtze von den Huben is, aki ugyancsak königsbergi polgár volt.⁷⁶ Ugyanebben az évben egy thorni polgár 300 márkát fizetett a város közelében fekvő Neu Merckow majorért.⁷⁷ Glazewo udvarház és a hozzá tartozó földek, jószágok eladási ára 1467-ben ugyancsak 300 márkára rúgott.⁷⁸ 1468-ban Wichorze majorért 180 márkát fizettek.⁷⁹ Jóllehet már a 14. században volt példa arra, hogy egy-egy patrícius család adásvétel révén cenzusfizető paraszti falu birtokosa lett, mint például Tiedemann Pape, thorni polgár 1367-ben,⁸⁰ csak a 15. század második felétől vált jelentősebbé az, hogy városi polgárok nem csak majorságok tulajdonosai, hanem egész falvak birtokosai is lettek. A 15. század végén például Heinrich Krüger, thorni patríciusnak 8 saját faluja, 2 majorsága és 8 városi ingatlana volt. Danzig városában a Felsted, Ferber, Werden, Niederhof és Giese családok tettek szert komoly földbirtokra. A 15. század utolsó harmadában a Visztula-vidék társadalmi elitjét már nem a vidéken élő, katonáskodó világi földesurak, hanem a jelentős földvagyonra is szert tevő patrícius családok jelentették.⁸¹ A városi adóösszeírások is egyértelműen megerősítik, milyen nagy súlya volt a polgárok tulajdonában lévő földbirtokoknak. A 15. században például Danzig bevételeinek igen tetemes hányada (mintegy 2/3-a) például ezekből származott.⁸²

Abban, hogy a városi polgárok értékrendjében és gazdasági törekvéseiben a földhöz, földbirtokhoz kapcsolódó tartalom lényegében a lovagrendi állam kezdetétől hangsúlyosan jelentkezett, nem elhanyagolható szerepe lehetett annak, hogy a 13. században a balti térségben, hasonlóan Németországhoz, a miniszteriálisok komoly befolyást gyakoroltak a városalapításokra, a városi élet kialakítására. Szerepet vállaltak a távolsági kereskedelemben, de emellett földbirtokok megszerzésére törekedtek és városi tisztségeket töltöttek be.⁸³ A 13. századi lovagrendi forrásokban a városi polgárok nagyon gyakran „*feodales*” vagy „*cives-milites*” megnevezésben szerepeltek. Thorn, Elbing és Kulm váro-

⁷⁶ Dieter Hekmann: Das Wortzinsverzeichnis der Stadt Königsberg-Kneiphof von um 1455. Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Germanische Abt. 114. (1997) 339–341.

⁷⁷ Archiwum Państwowe w Torunin II, IX/3, 90. (a továbbiakban: APT)

⁷⁸ APT II, IX/3, 207.

⁷⁹ APT II, IX/3, 221.

⁸⁰ PUB VI,2. Nr. 574.

⁸¹ Krzysztof Mikulski: Adel und Patriziat im Königlichen Preußen vom 15. bis 18. Jahrhundert. Versuch einer Bestimmung ihrer Beziehungen zueinander. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 49. (2000) 43–44.

⁸² Erich Keyser: Der bürgerliche Grundbesitz der Rechtstadt Danzig im 14. Jahrhundert. Zeitschrift der Westpreußischen Geschichtsvereins 58. (1918) 60–68.; Henryk Samsonowicz: Untersuchungen über das danziger Bürgerkapital in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. (Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte VIII.) Weimar 1969. 71–72.

⁸³ Knut Schulz. Die Ministerialität als Problem der Stadtgeschichte. Einige allgemeine Betrachtungen erläutert am Beispiel der Stadt Worms. Rheinische Vierteljahrsblätter 32. (1968) 184–219.; Josef Fleckenstein: Ministerialität und Stadtherrschaft: ein Beitrag zu ihrem Verhältnis am Beispiel von Hildesheim und Braunschweig. In: Festschrift für Helmut Beumann. Hgg. Kurt-Ulrich Jäschke, Reinhard Wenskus, Sigmaringen 1977. 349–364.; Carsten Jahnke: Handelstrukturen im Ostseeraum im 12. und beginnenden 13. Jahrhundert. Ansätze einer Neubewertung. Hansische Geschichtsblätter 126. (2008) 145–186., itt: 159–163.

sokban a kezdetektől előfordultak. Elbing város 1246. évi alapító oklevelében például „*Arnoldum militem de Muchele et Henicum Wstehuove, cives Elbingenses*” olvasható.⁸⁴ Az 1233. évi kulmi kiváltságlevélben „*cives ac feudales earundem civitatum*” szerepel.⁸⁵ A porosz városok vezető rétegének tekintélyes hányada a 13. század közepén, második felében a német miniszteriális illetve alsó nemesi rétegből származott.⁸⁶ A poroszországi városalapítások fontos pillérei voltak a Német Lovagrend tartományúri hatalmának kiépítésében.⁸⁷ Az itteni, részben miniszteriális és lovagi sorból származó polgároknak a részvétele a porosz földek meghódításában, valamint a 14. századi litvánok elleni háborúkban a forrásokban számtalanszor visszaköszönt.⁸⁸

Azzal, hogy a tehetősebb városi családok földesúri majorok, paraszti falvak birtokosai lettek, a vidéki földbirtokos társadalom részévé is váltak, így rajtuk keresztül a városi és vidéki felső társadalmi csoportok igen sok szállal kapcsolódtak össze.⁸⁹ Ez a körülmény minden bizonnyal nagy szerepet játszott 1440-ben a Visztula-vidék földbirtokosainak és a porosz városok rendi konföderációjának, a Német Lovagrenddel szembeni politikai szerveződésének, az ún. Porosz Szövetségnek a létrejöttében.⁹⁰

A városi polgárok azonban nem csak adományozás vagy vásárlás révén válhattak vidéki földbirtokossá, nem csak az így szerzett birtokok alapján mosódhattak el a határok város és falu között, hanem annak köszönhetően is, hogy egy-egy falu telepítését, az ún. lokátori feladatokat gyakran vagyonosabb városi polgárok végezték, akik így megkapták az újonnan alapított falu soltsézi (bírói) tisztségét és a faluhoz tartozó földek tizedét. 1304-ben például az ermlandi prépost egy Wilhelm nevű, Preußisch Holland (Paslęk) városában élő pol-

⁸⁴ PUB I,1. Nr. 181.

⁸⁵ PUB I,1. Nr.105.

⁸⁶ Dieter Wojtecki: Studien zur Personengeschichte des Deutschen Ordens im 13. Jahrhundert. Wiesbaden 1971. 78–79.; Klaus Scholz: Beiträge zur Personengeschichte des Deutschen Ordens in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts: Untersuchungen zur Herkunft livländischer und preußischer Deutschordensbrüder. Münster 1969. 378–379., 381., 383–384., 390.; Maciej Dorna: Bracia zakonu krzyżackiego w Prusach w latach 1228–1309: studium prozopograficzne. Poznań 2004. 50–52.

⁸⁷ Tomasz Jasiński: Die Rolle des Deutschen Ordens bei der Stadtgründung in Preußen im 13. Jahrhundert. In: Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens in den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich. Hg. Udo Arnold (Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 44.) Marburg 1993. 94–111.

⁸⁸ Vö. Petri de Dusburg: Chronica terrae Prussiae. In: SRP I. 74–79., 119–127.; Nicolaus von Jeroschin: Kronike von Pruzinland. In: SRP I. 388., 460., 462., 466., 478.; a porosz városok katonai szerepéről ld. Krzysztof Kwiatkowski: Die militärische Funktion der Städte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens in Preußen (vom 13. bis zum Anfang des 15. Jahrhundert) In: Städtelandschaften im Ostseeraum im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Hg. Roman Czaja, Carsten Jahnke, Toruń 2009. 167–186.; Uő: A porosz városok részvétele a Német Lovagrend hadjárataiban a 14–15. század fordulóján. In: „A hadtáp volt maga a fegyver”. Tanulmányok a középkori hadseregvezet és katonai logisztika kérdéseiről. Szerk. Pósán László, Veszprémy László, Bp. 2013. 134–148.

⁸⁹ Peter Erlen: Europäischer Landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preußen. (Historische und Landeskundliche Ostmitteleuropa Studien 9.) Marburg–Lahn 1992. 184.

⁹⁰ Acten der Ständetage Preußens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens I–V. Hg. Max Toeppen, Leipzig 1878–1886. (a továbbiakban: ASP) II. Nr. 108.

gárt kért fel egy német jogú falu alapítására („*Wilhelmus scultetus dictus de Hollandia*”), aki a falunak kimért földből 2 Hufét kapott, és ő lett a soltész is.⁹¹ A Friedland (Pravdinszk) városából származó Johann 1338-ban telepítői munkájáért soltész lett és 14,5 Hufét kapott.⁹² 1341-ben a danzigi komtúr a városi pénzverő mesternek, Konrádnak 38 Hufe földet méretett ki, hogy ott, mint telepítési vállalkozó, megalapítsa Wonneberg falut.⁹³ (A lovagrendi pénzeket betűkkel jelölték azt a pénzverőhelyet, ahol készítették: a D Danzigot, a K Königsberget, a C Kulmot, az M Marienburgot, a T pedig Thorn városát jelentette.)⁹⁴ Schönfleiß falut 1346-ban a Roggenhausen (Rogóžno-Zamek) városából származó Johann („*Johanni scultetu de Roghusen*”) alapította, aki az új faluban a soltészi tisztség mellett 6 Hufe földet kapott.⁹⁵ Winrich von Kniprode nagymester 1352. április 3-án a Preußisch Holland városából Kniprode Volprechtnek 40 Hufe földet adott, hogy oda új falut telepítsen. Lokátorként őt illette a soltészi tisztség, valamint a földek tizede, azaz 4 Hufe.⁹⁶ Wachsmuth falut 1505-ben a pomesaniai püspök megbízásából Riesenburg (Prabuty) város polgármestere, Hans Schulz alapította, aki egyúttal az új falu soltésza is lett, amellyel 8 Hufe földet kapott.⁹⁷

Amikor a patrícius családok a város joghatóságán kívüli vidékeken szereztek földbirtokot, a tartományúri hatalom és a területileg illetékes földesúr felé az adott telkek jogállása szerinti kötelezettségekkel tartoztak. Az oklevelek tanúsága szerint a módos városi polgárok kezén szinte mindenféle jogállású és kötelezettségű földbirtok előfordult. Hinrich Jungehorn thorni polgár például a Német Lovagrendtől 1342-ben kapott 3 Hufe föld után évi 2 márka cenzust fizetett, ahogyan a telepes parasztok.⁹⁸ Heinrich Lyburg thorni polgár és felesége 1352. január 3-án 10 Hufe szántót kapott Birgelau (Zamek Bierzgowski) komtúrjától. Minden Hufe után 15 Scot cenzust fizetett, továbbá *servitium*mal is tartozott.⁹⁹ A lovagrendi államban a robotkötelezettség a telkekhez, s nem annak művelőjének személyéhez kapcsolódott, így abban az esetben, ha egy városi polgár ilyen kötelezettséggel terhelt Hufékat szerzett, eleget kellett tenni a robotkötelezettségnek (amit nem ő maga teljesített, hanem fizetett cselédekkel végeztette el).¹⁰⁰ Heinrich Halpwachsen elbingi polgár a nagymestertől 1425. május 29-én kapott 1,33 Hufe rét után évi ½ márka cenzust fizetett.¹⁰¹ Az a két rösseli (Reszel) polgár, aki 1431-ben 3 Hufe erdőt vásárolt a lovagrendtől, szin-

⁹¹ CDW I. Nr. 126.

⁹² PUB III. Nr. 164.

⁹³ PUB III. Nr. 423.

⁹⁴ Pósan László: A Német Lovagrend pénzügypolitikája a kezdetektől a 14. század közepéig. Debrecen 2000. 71.

⁹⁵ PUB IV. Nr. 98.

⁹⁶ PUB V. Nr. 32.

⁹⁷ PomesUB. III. Nr. 193.

⁹⁸ Regesta II. Nr. 725.; A német telepes parasztok kötelezettségeire a lovagrendi államban ld. Pósan L.: A paraszti birtokok mérete i. m. 25–50.

⁹⁹ PUB V. Nr. 1.

¹⁰⁰ Pósan László: Robotkötelezettség a középkori Poroszországban. Agrártörténeti Szemle XLIX. (2008: 4. sz.) 113–31., itt: 26.

¹⁰¹ CDW IV. Nr. 56.

tén cenzusfizetéssel tartozott. Amennyiben egy polgár telepítés vagy adásvétel útján soltészi tisztséget és birtokot szerzett, a soltészok szokásos kötelezettségeit kellett teljesíteni, és szokásos jogait élvezte. A soltészi tisztség jövedelmet, társadalmi presztízst és helyi hatalmat jelentett.¹⁰² Az általa telepített falu bírájaként alsó fokú bíraskodási jog illette meg.¹⁰³ Az 1233-ban kiadott kulmi kiváltságlevélben a Német Lovagrend egyértelműen megszabta a soltészok bíraskodási jogkörét. Önállóan 4 Schilling értékhatárig szabhattak ki büntetést, ennél nagyobb ügyekben már csak a lovagrend területileg illetékes tisztségviselőjének egyetértésével ítéelkezhettek. A súlyos büntetőügyek, melyek testi csonkítással vagy halálos ítélettel jártak, kizárólag a lovagok hatáskörébe tartoztak. A kisebb vétségek után kirótt csekélyebb összegű büntetés 12 dénárig teljes egészében a soltészt illette, az ezt meghaladó bírságnak pedig megkapta az 1/3-ad részét.¹⁰⁴ A soltész gyakran kapott kocsmá- vagy/és malomtartási jogot, melyek után cenzusfizetéssel tartozott.¹⁰⁵ A legtöbb esetben a kocsmá- és malomtartási joghoz kereskedelmi tevékenységre vonatkozó kiváltság is társult, azaz a sör mellett egyéb árukat, főleg sót, kenyeret, húst, halat, posztót és fűszereket is értékesíthettek.¹⁰⁶ A falusi kereskedelmi tevékenységre, kocsmatartásra vagy sörfőzési jogokra vonatkozó engedélyek azt jelzik, hogy a lovagrendi államban a városok privilégiumai között általában nem szerepelt a Németországban egyébként oly gyakori ún. *Bannmeilenrecht*.¹⁰⁷ Egyedül csak Saalfeld (Zalewo) város kiváltságlevelében fordult elő az a jog, hogy a várostól fél mérföldes körzetben tilos volt kocsmát létesíteni.¹⁰⁸ A telepes falvakban a parasztok 2 Hufe (33,6 hektár) méretű gazdaságot kaptak, a soltészok pedig általában ennek két-, három vagy akár többszörösét is. A soltész földjei többnyire mentesek voltak a cenzusfizetés alól. A lovagrendi állam telepítési gyakorlata az volt, hogy a soltész az általa telepített falu földjeinek 10%-át kapta meg, így birtoka arányosan függött a falu határának nagyságától.¹⁰⁹ A soltészi birtok és tisztség a hozzá kapcsolódó kiváltságokkal a soltész tulajdona volt, amit mindkét nembeli gyermekei örökölhettek és bármikor elidegeníthettek.¹¹⁰ A soltész feladata volt a faluban a paraszti cenzus és egyházi tized begyűjtése, s beszállíttatása a földesúri

¹⁰² Adrienne Körmendy: *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13–14. Jahrhundert.* Poznań 1995. 99.

¹⁰³ Herbert Helbing: *Ordensstaat, Herzogtum Preußen und preußische Monarchie.* In: Preußen. Epochen und Probleme seiner Geschichte. Hg. Richard Dietrich, Berlin 1964. 13.; Werner Rösener: *Bauern im Mittelalter.* München 1987. 234.

¹⁰⁴ PUB I,1. Nr. 105.; A Német Lovagrend 1233. évi kulmi kiváltságleveléről Pósan László: *A Német Lovagrend 1233. évi kulmi kiváltságlevele. Századok 143. (2009: 2. sz.) 427–450.*

¹⁰⁵ Pósan László: *Iparosok és egyéb foglalkozású rétegek a Német Lovagrend falvaiban. Történeti tanulmányok. (Acta Universitatis series historiae LVIII.) Szerk. Velkey Ferenc, Debrecen 2006. 37–50., itt: 39.*

¹⁰⁶ Vö. pl. PUB II. Nr. 387., 584.; PUB III,2. Nr. 427.; CDW I. Nr. 222., 242.; CDW II. Nr. 474.

¹⁰⁷ A *Bannmeilenrecht*-re vonatkozóan ld. Winfried Küchler: *Das Bannmeilenrecht. Ein Beitrag der mittelalterlichen Ostsiedlung zur wirtschaftlichen und rechtlichen Verschränkungen von Stadt und Land. (Marburger Ostforschungen 24.) Würzburg 1964. 148.*

¹⁰⁸ PUB II. Nr. 306.

¹⁰⁹ Hartmut Boockmann: *Der Deutsche Orden. Zwölf Kapitel aus seiner Geschichte.* München 1981. 136.

¹¹⁰ Heide Wunder: *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg (13–16. Jahrhundert).* Wiesbaden 1968. 28.

udvarházba.¹¹¹ A lovagrend jól szervezett postaszolgálati rendszerében a soltésznek gondoskodnia kellett váltólovakról a futárok számára.¹¹² A tartományúri hatalom felé a soltész legfontosabb kötelezettsége a könnyűlovas katonai szolgálat volt. Az 1233. évi kulmi kiváltságlevél előírása szerint azok, akik 40 Hufe, vagy annál nagyobb birtokkal rendelkeztek, páncélos lovagként voltak kötelesek hadba vonulni, és két további, könnyű fegyverzetű lovast kellett még kiállítaniuk. Akiknek 40 Hufénál kisebb volt a birtoka (mint például a soltészoknak), lóval, mellvérttel, sisakkal felszerelve kellett katonáskodni.¹¹³ Amikor városi polgárok földesúri majorokat, egész birtokokat vagy censuzfizető falvakat vásároltak meg, vagy kaptak adományba, a kulmi kiváltságlevél előírása szerinti kötelezettségekkel tartoztak, amilyenekkel a vidéki földbirtokosok is. Ezzel a birtokokkal rendelkező polgárok a lovagrendi állam világi felső rétegéhez, az ún. „nagyobb szabadok” — a forrásokban „*gute lute*”, „*erbar lewte*” — csoportjába tartozókká váltak, míg a 40 Hufénál kevesebb földdel rendelkező, katonáskodó birtokosokat „kisebb szabadoknak” („*cleynen freyen*”) nevezték.¹¹⁴ Annak ellenére, hogy a „nagyobb szabadok” lovagi szolgálattal tartoztak, parasztjaik, falvaik, majorságaik voltak, birtokukon bizonyos bíraskodási jogkörrel és kiváltságokkal rendelkeztek, mégsem lehetett őket nyugat-európai értelemben nemesnek nevezni. A középkori porosz szövegekben sehol nem találkozunk a „nemes” (*nobilis*) kifejezéssel.¹¹⁵ A középkori Poroszországban egyedül a Német Lovagrend és a négy porosz püspök rendelkezett kötelezettségektől mentes, szabad földtulajdonnal (*allodium*), de hűbértulajdonnal (*feudum*) sem voltak. A forrásokban semmilyen hűbérjogi eljárási folyamatnak (például *homagium* letétele) nincs nyoma. A kulmi kiváltságlevél előírása szerint mindazok, akik örökíthető, szabad birtokkal rendelkeztek, a katonai kötelezettségen túl a lovagrend (vagy a püspökök) tartományúri és földesúri hatalmának, joghatóságának elismeréseként évente ún. „elismerési járadékot” (*recognitio*) voltak kötelesek fizetni: 1 kölni, vagy 5 kulmi (azaz porosz) dénárt, továbbá 2 márka súlyú viaszt.¹¹⁶ Az elismerési járadék azt fejezte ki, hogy nem hűbért, hanem csak ún. szolgálati birtokot mondhattak a magukénak. Az európai hűbérjogokban általában ismeretlen volt, hogy egy hűbéres nemes rendszeres járadékot fizessen hűbérurának.¹¹⁷ A kulmi kiváltságlevél a Német Lovagrend engedélyéhez kötötte ugyan, de szabadon eladhatónak nyilvánította az ingatlantulajdont, ami ugyancsak azt a tényt erősíti, hogy a poroszországi ado-

¹¹¹ Vö. pl. PUB I,2. Nr. 468., 633.; PUB II. Nr. 188.; PUB VI,2. Nr. 527., 918.; ASP I. Nr. 528.

¹¹² Pószán László: Híráramlás és információterjedés a Német Lovagrend államában. Századok 146. (2012: 2. sz.) 405–415., itt: 408.

¹¹³ PUB I,1. Nr. 105.

¹¹⁴ ASP II. Nr. 2., 77., 274., 275., 276., 279., 280.; ASP IV. Nr. 16.

¹¹⁵ Grischa Vercamer: Die Freien im Deutschordensland Preußen als militärischer Rückhalt Ende des 14. Anfang des 15. Jahrhunderts. In: Tannenbergrund Grunwald 1410: Krieg und Frieden im späten Mittelalter. Hg. Werner Paravicini, Rimvydas Petrauskas, Grischa Vercamer (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien 26.) Wiesbaden 2012. 175–189., itt: 177–178.; Pószán László: Magánharc (*fehde*), bosszúállás és erőszak a Német Lovagrend államában. Történelmi Szemle LVI. (2014: 1. sz.) 75–96., itt: 79.

¹¹⁶ PUB I,1. Nr. 105.

¹¹⁷ Boockmann, H.: Der Deutsche Orden i. m. 125.; Vercamer, G.: Die Freien i. m. 179.

mánybirtokok nem hűbér jellegűek, azaz nem nemesi státusúak voltak. A nagyobb, vidéki birtokokhoz kapcsolódó katonai kötelezettség és a porosz városok aktív katonai szerepvállalása egyaránt szerepet játszott abban, hogy a porosz városok patríciusainak értékrendjében meghatározóak voltak a lovagi-katonai értékek, a fegyverforgatás és a vitézség megbecsülése. Már a 14. század elejétől az egyik legnépszerűbb harcos szentről, Szent Györgyről elnevezett elitista jellegű társaságokat hoztak létre.¹¹⁸ A legrégebbi ilyen patríciusi társaság Thornban jött létre 1311/12 táján, melynek 1385-ben az ún. *Artushof* lett a székhelye.¹¹⁹ Altstadt Elbing 1319-től létező Szent György társaságának székhelyét szintén *Artushof*-nak hívták.¹²⁰ Az 1350 körül alakult danzigi Artushof státútumának előírása szerint az ottani patrícius társaságnak csak 20 márkán felüli értéket képviselő kereskedői vagy földvagyon tulajdonosa lehetett a tagja, kézműves, iparos pedig anyagi helyzetétől függetlenül sem.¹²¹ Königsberg Altstadtban és Kneiphofban 1394-től működtek a vagyonos polgárokat magukba foglaló Szent György társaságok, és a nekik „otthont” adó *Artus-* vagy *Junkerhofok*.¹²² Ezek szabályzatai is egyértelműen tiltották a kézművesek felvételét.¹²³ Ezek a patríciusi társasági székhelyek elnevezésükben, az *Artushof* szóban a „hof” az „udvartartás, udvar” jelentést hordozta, az Arthur név pedig a lovagi ideált és értékrendet szimbolizálta, azaz fogalmi szempontból a lovagi-udvari értékrendet voltak hivatva kifejezni.¹²⁴ Ezek a patríciusi szerveződések jelentős öntudatról árulkodtak, s egyértelművé tették, hogy a porosz városok felső rétege egyenrangúnak tartotta magát nemcsak a katonáskodó vidéki földbirtokosokkal, a „nagyobb szabadokkal”, hanem az európai nemesekkel is. Az *Artushofok* társaságai rendszeresen szerveztek lovagi tornákat, amelyeken nem csak tagjaik vehettek részt, hanem a poroszországi birtokosok vagy külföldi nemesek is.¹²⁵ Magdeburgban Goslar, Braunschweig, Quedlinburg, Halberstadt és más városok patríciusainak részvételével már 1282-ben rendez-

¹¹⁸ Janusz Tandeki: Genossenschaftliche Strukturen in preußischen Hansestädten. In: Genossenschaftliche Strukturen in der Hanse. Hgg. Niels Jörn, Detlef Kattinger, Horst Wernicke (Quellen und Darstellungen zur hansische Geschichte NF 48.) Köln-Weimar-Wien 1999. 213–238., itt: 227.; Roman Czaja: Korporative Formen der Religiosität des Patriziats in den preußischen Großstädten. Quaestiones Mediae Aevi Novae 2. (1997) 107–119.

¹¹⁹ Albert Voigt: Thorner Denkwürdigkeiten von 1345–1547. Mittheilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn 13. (1904) 64.

¹²⁰ Max Toepfen: Elbinger Antiquitäten. Ein Beitrag zur Geschichte des städtischen Lebens im Mittelalter. Marienwerder 1870–1872. 117.

¹²¹ Stephan Selzer: Artushöfe im Ostseeraum. Ritterlich-höfische Kultur in den Städten des Preußenlandes im 14. und 15. Jahrhundert. (Kieler Werkstücke D 8) Frankfurt a.M. 1996. 156.

¹²² Fritz Gause: Die Geschichte der Stadt Königsberg in Preußen I. Von der Gründung der Stadt bis zum letzten Kurfürsten. Marburg 1996. 90.

¹²³ Dieter Heckmann: Die ältesten Satzungen des Junkerhofes und -gartens der Altstadt Königsberg aus dem Jahre 1431. Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 44. (1995) 358–374., itt: 368–369.

¹²⁴ Sonja Dünnebeil: Vereinigungen der städtischen Oberschicht im Hanseraum und deren Repräsentationsbedürfnis. In: Die Rolle der Stadtgemeinden und bürgerlichen Genossenschaften im Hanseraum in der Entwicklung und Vermittlung des gesellschaftlichen und kulturellen Gedankengutes im Spätmittelalter. Hg. Janusz Tandeki, Toruń 2000. 73–84., itt: 79.

¹²⁵ Selzer, S.: Artushöfe im Ostseeraum i. m. 36–43.

tek lovagi játékokat.¹²⁶ Németalföldön Brüggeben rendezett először városi lovagi tornát az ottani patrícusok társasága, a Fehér Medve Társaság.¹²⁷ A balti-tenger melletti Hanza-városokon kívül a 14. század folyamán más német területeken is gyakorlattá vált, hogy a városi felső rétegek egyenrangúnak érezték magukat a nemesekkel, és ezt lovagi játékok szervezésével, s azon való részvétellel is kifejezésre juttatták.¹²⁸ A Balti-tenger vidékén, így a porosz városokban is, általában a farsangi időszak volt a lovagi tornák ideje, ami értelemszerűen más szórakozásokkal is összekapcsolódott.¹²⁹ A patrícusok emellett gyakran más rendezvényeken is kifejezésre juttatták, hová helyezik magukat a társadalomban. Danzigban például a Szent György társaság tagjai májusban drága ruhákba öltözve kilovagoltak a városból, maguk közül választottak egy „május grófot”, aki az ezt követő ünnepeken, lakomákon, mulatságokon elnökölt.¹³⁰ A porosz városok patrícusainak társadalmi súlyát és erős kötődését a lovagi-nemesi világhoz jól érzékelteti, hogy a 15. században a Német Lovagrend nagymesterei közül ketten is tagjai voltak a königsbergi *Junkerhof*nak: Heinrich von Plauen (1410–1413) és Heinrich Reffle von Richtenberg (1470–1477).¹³¹ Úgy tűnik, hogy a Balti-tenger térségében, ahogyan a Hanza-városok patrícusai egyre nagyobb földbirtokok urai lettek, egyre inkább a nemesség részének tekintették őket.¹³² Ezt mutatja Königsberg példája is: a poroszországi politikai hatalom megtestesítői, a lovagrend nagymesterei nemcsak rangon alulinak nem találták, hanem megtiszteltetésnek tartották, hogy a Junkerhof tagjai lehettek. Lübeckben a legelőkelőbb polgárok szervezetének, az ún. Zirkel Társaságnak a tagjait III. Frigyes császár 1485-ben nemesnek ismerte el.¹³³ Poroszországban a vidéki földbirtokaikhoz kapcsolódó magánjogi, polgári peres ügyekben a polgárok nem városuk bíróságának hatálya alá, hanem az egyes komtúrságokban működő tartományi bíróságok (*Landgericht*) illetékessége alá tartoztak, ahogyan a német jogú telepes falvak soltészai is.¹³⁴

Ritkábban ugyan, de Poroszországban előfordult az is, hogy nemcsak az egyes polgároknak, hanem magának a városnak, a polgárok közösségének is volt saját majorsága, melynek jövedelmei a városi kasszát gyarapították. Így például a 15. század folyamán a Német Lovagrend Königsberg Kneiphofnak

¹²⁶ Sz. Jónás Ilona: Lovagi játékok a középkori városokban. In: *Uő: Sokszinű középkor. Természet társadalom kultúra a középkori Európában.* Szerk. Nagy Balázs, Novák Veronika. Bp. 2010. 157–164., itt: 158.

¹²⁷ *Dünnebeil, S.*: Vereinigungen der städtische Oberschicht i. m. 77.

¹²⁸ *Thomas Zotz*: Adel, Bürgertum und Turnier in deutschen Städten. In: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter.* Hg. Josef Fleckenstein, Göttingen 1985. 450–499.

¹²⁹ *Harry Kühnel*: Spätmittelalterliche Festkultur im Dienste religiöser, politischer und sozialer Ziele. In: *Feste und Feiern im Mittelalter.* Paderborner Symposium des Mediävistenverbandes. Hg. Detlef Altenburg, Sigmaringen 1991. 71–85., itt: 76–77.

¹³⁰ *Friedrich Alexander Redlich*: Sitte und Brauch des livländischen Kaufmanns. (Veröffentlichungen der volkskundlichen Forschungsstelle am Herderinstitut zu Riga 3.) Riga 1935. 81–88.

¹³¹ *Heckmann, D.*: Die älteste Satzungen des Junkerhofes i. m. 359.

¹³² *Christian Wehrmann*: Das Lübeckische Patriziat, insbesondere dessen Entstehung und Verhältnis zum Adel. *Hansische Geschichtsblätter* 2. (1872) 98–99.

¹³³ *Boockmann, H.*: Die Stadt im späten Mittelalter i. m. 294.

¹³⁴ *Janusz Mattek*: Das Kulmer Recht im Ordensland Preußen (1466–1525) und im Herzogtum Preußen (1525–1620). *Zeitschrift für Ostforschung* 32. (1983: 3. sz.) 327.

adományozta Genslacken udvarházat a hozzá tartozó földekkel, jószágokkal és ingóságokkal együtt. Königsberg Löbenicht a lovagoktól kapott 10 Hufe erdőterületen hozta létre Rathswalde majort (melynek a neve is egyértelműen jelezte tulajdonosát).¹³⁵ Akár egy gazdag polgárcsalád, akár egy város tulajdonában is voltak majorságok, művelésük a többi (lovagrendi, püspöki, magánföldesúri) poroszországi földesúri saját kezelésű birtokhoz hasonlóan történt. Részben állandó személyzettel (szolgálókkal, cselédekkel), részben pedig fizetett idénymunkásokkal dolgoztattak, s csak ritkábban vettek igénybe paraszti robotot.¹³⁶

URBAN-DWELLING LANDOWNERS IN MEDIEVAL PRUSSIA

by Pósan László
(Summary)

Alongside trade, crafts and other activities connected to the provision of goods, the burghers of medieval towns also engaged in agrarian production. As other members of the Hanseatic league, the more important towns of the Teutonic Order owned wide stretches of land. Most of these were owned by the burghers themselves, and frequently served as pledges in credit affairs. Alongside the estates owned as private property, some of the urban lands were retained as undivided communal property, and were administered by the urban magistrature. Smaller parcels of them were liable for lease by the burghers, and the revenues thus collected flowed into the public coffers. The more well-off burghers, on the other hand, could also lease privately owned lands. The growing demand for land was connected to the equally increasing importance that brewing played in the economic life of the Prussian towns, and the need for barley and malt it generated. Rich families tried to obtain lands in areas which lay beyond the jurisdiction of their own town. This was most frequently done via purchase, but another method was also available as settler-entrepreneurs. Some among the rich patrician families came to own whole manors and even entire villages. In the last third of the 15th century the social elite of the Vistula region was no more constituted by the provincial military caste, but by the landowning urban patriciate. By obtaining a considerable amount of landed wealth, the well-to-do urban families became integrated into the provincial landowning society. The pieces of land acquired outside the jurisdictional area of the town were liable to burdens to be discharged according to the legal status of the land concerned. Thus, a patrician could own lands of peasant status and consequently burdened by census and other inferior services, such as *servitium*, for instance. Other estates, on the other hand, owned armed military service and were connected to other noble privileges.

¹³⁵ Gause, F.: Die Geschichte der Stadt Königsberg i. m. 128–130.

¹³⁶ Hartmut Boockmann: Die Vorwerke des Deutschen Ordens in Preußen. In: Die Grundherrschaft im späten Mittelalter I. Hg. Hans Patze (Vorträge und Forschungen XXVII.) Sigmaringen 1983. 565.; Pósan László: A Német Lovagrend poroszországi majorságai a 15. században. In: Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz, Á. Varga László, Eger 2008. 425–442.